

"ויעשו" – בין ציות לשעשוע

בין מכת חושך ומכת בכורות, מבדילה פרשיה העוסקת בנושא אחר לגמרי: בהלכות הפסח הקרוב, והפסחים שיבואו לאחריו. בני ישראל מצווים כבר עתה לקחת לביתם שה אותו יקריבו במועדו, אולי גם למול עצמם. התורה מספרת כי בני ישראל נענים לציווי ועושים כדברי משה ואהרן. וכך מסופר בלשון התורה: "וילכו ויעשו בני ישראל כאשר צוה ה' את משה ואהרן כן עשו". במילות הדיווח היבשות הללו מתארת התורה מהפך בעמדה הנפשית של בני ישראל והשלמה של תהליך שלא עמדנו עליו עד כה. תחילת בואו של משה למצרים לוהה ככעס מצד העם ובמימוש התוכנה של משה "והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקולי". שם מתארת התורה כי בני ישראל לא שמעו למשה מקוצר רוח ומעבודה קשה. ואילו כאן, ציות.

המכילתא למדה מספר דברים מן הפסוק הזה. הנחת היסוד שלה היתה שהמילה "ויעשו" אינה הולמת את הפסוק. היה צריך לומר "וילכו לעשות". גם בסופו של הפסוק מצויה כפילות מיותרת "ויעשו" "כן עשו". על בסיס קשיים אלו המדרש מציע שהתורה הדגישה את שני הפעלים הליכה ועשיה על מנת ליתן שכר על שניהם. בנוסף, המילה "ויעשו" מורה כי עוד בטרם בני ישראל עושים, הקב"ה מחשיב להם את הכוונה לעשות, כמעשה. בנוסף, המילים "כן עשו" מורים על כך שמשה ואהרן עשו כמצווה אף הם (מכילתא דר"י בא, מסכתא דפסחא בא, יב).

המדרש בדרכו מבטא מהפכים אחרים המתרחשים בנקודת הזמן הזו. המהפך הראשון הוא בציפייה לתגמול ושכר, כלומר, תחושת חסות ואחריות ואולי גם צדק, הקב"ה תופס את עמדת המצווה והוא מחויב לתורת הגמול. המהפך השני הוא בכך שבני ישראל אינם נמדדים עוד לפי תפוקה והישגים ממשיים, מעתה הם נמדדים בערכים רוחניים ועל מחשבות ומאויים, בכך הם נחשפים לצד של הקב"ה הבורא, היודע כל יצורים. והמהפך האחרון הוא השחרור מעולם של בני אדם שאינם כפופים בעצמם לאותה מערכת חוקים ומצוות, כלומר, שיויון בפני הא-ל ואחדות הא-ל. שלושת הבשורות הללו הנראות לנו בסיסיות הן אור באפילת מצרים וחשכתה עבורם. הרמב"ן מביא את המדרש הזה, אך קורא את הפסוק בדרך אחרת. לדבריו הכפילות במילים "כן עשו" מלמדת על הציות המוחלט, ועל המלוי המדויק והקפוא של פקודת משה:

שיצאו מלפני משה והלכו אל הצאן ועשו הפסח בערבים, ודרך הכתוב לכפול ולאמר "כן עשו", לבאר שלא הפילו דבר מכל אשר צו, כמו שפירשתי בנח (בראשית ו כב). וכן וירא משה את כל המלאכה והנה עשו אותה כאשר צוה ה' כן עשו (להלן לט מג). ולרבותינו בזה מדרש ... (רמב"ן שמות, יב, כח) דברי הרמב"ן מחזירים אותנו מן ההפיכה במישור התיאולוגי עיוני אל המישור הביצועי והאנושי. אך הדברים הללו עשויים גם להוות כלי עזר להבנת הלוך הרוח והמצב בו נמצאים בני ישראל.

מה מוביל את בני ישראל לדייק במעשיהם, ולהביא לביטוי את צו ה' כפי שניתן? התפיסה של בני ישראל בשלב הזה את המצוות היא מאד ראשונית. קשה להם לעמוד על טיב ההוראות שהם מקבלים, לפרשן, ליצור בהן ולהשתעשע בהם כדרך שיעשו צאצאיהם בכל הדורות שיבואו. בני ישראל מצויים באותה שעה תחת מכבש לחצים של הופעת ה' ברעש גדול. הם הובלו לנקודה שממנה ברור כי יש כח גדול יותר המכוון את העולם ואת הנעשה בו. על הפער הזה מגשרת הוראה לפעול, החרדה החשש וחוסר היכולת להעמיק מובילים להיצמדות לטקסט. המקבילה שמביא הרמב"ן מן המשכן מלמדת כי יש כאן תפיסה דתית רחבה. ממש כשם שהמשכן אינו נגזר ממצויאות קיימת אלא מעקרונות רוחניים ושמיימים שאין דרך לכוון אליהם אלא באמצעות דיוק בביצוע – כך, כאוסף של מעשים מאגיים ומטפיזיים, הם תופסים את ציווייו. כשם שקוד כניסה

לבית אינו ניתן לשינוי קל שבקלים, גם שינוי של ספרה אחת ימנע את פתיחת הדלת. דבר ה' כצופן, סוד ה' ליראיו.

המודל ההלכתי שמוצג כאן מתואר בפי הרב קוק כגישה מוכרת להלכה:

כמו כל מצוות שהתורה נתנה להן צביון ותואר מיוחד, שאסור לנו לבדות מלב צורה אחרת ממה שכתוב בתורה. ואפילו כשיש רק איזה הוכחה בתורה על צורה מיוחדת של מצוה אפילו כשאין הדבר כל כך מפורש. אי אפשר להחליף אותה בצורה אחרת.. וזהו כלל גדול במצוות שאי אפשר לשנות את צורתן ולהחליפם בצורה אחרת שלא כהצורה שנתנה התורה (דעת כהן, תשובה קצו, בענייני שריפת גופות).

הצעדים הראשונים של האדם בהכרה בה' מונעים בדרך כלל מיראה ואימה. הם מטים את האדם ל'קראות' ופרשנות מילולית של ציוויים. היסודות הללו של ההקפדה על כל תג ואות, והחרדה מסטייה קלה באים לידי ביטוי בהלך הרוח של הלכות הפסח לדורות: בדין חמץ 'במשהו' לעניין תערוכת חמץ. בחומרות המופלגות שהן כולן ביטוי לתודעה האופפת את פסח מראשיתו. מכאן מובן גם מנין צמחו משלי יום הדין החוברים למשמעותו של הפסח: החמץ כמשל לחטא, והחיפוש אחריו כחיפוש בחדרי בטן.

ההתפתחות הרוחנית המתבקשת במעבר מן התורה שבכתב אל התורה שבעל פה מביאה איתה מידה מסוימת של חופש. דמיון ומעוף.

אמנם, ההתבגרות והמעבר משלב לשלב לא כולל החלפה מוחלטת של התודעה הדתית. השלב המאוחר אין לו מקום אם ביסודותיו לא מונחת הישרות, ההקפדה והמחויבות. משל למה הדבר דומה? לאדם שחסר את הכשרים הנורולוגיים להפעיל את גופו. אדם כזה נדרש לטיפול פיזיותרפי. כזה הפועל ישירות על השרירים והגוף. הנעה מדויקת של האיברים מגרה את האיזורים הנכונים במוח. משיתעוררו אלה לחיים יוכלו להניע את האיברים עצמאית וביתר חופשיות, גמישות ועצמאות. השלב הבסיסי וחמור הסבר הזה מאפשר את בנייתה של התייחסות אחרת לפרטים ולדקדוקי ההלכה. הוא מאפשר העמקה שלהם, הצבעה על מימדים נוספים במרחב שבתוכו הם פועלים. עבודת ה' מתוך רחבות אמורה לחולל את השלב הבא בחווית הפסח. מנקודת המבט החדשה, הפרטים נראים כמעשה אומנות ומלבישים בכך את הדין בחוט של חסד.